

TANJA IGNJATOVIĆ

KOLIKO SMO DALEKO OD RAZUMEVANJA NASILJA U PORODICI

Na osnovu svih izveštaja sa proširenih timskih sastanaka (konferencija slučaja), a imajući u vidu ciljeve i očekivane rezultate u planiranju mera zaštite od nasilja u porodici, u ovom tekstu će biti razmatrano:

- *razumevanje nasilja u porodici u odnosu na roditeljske i rodne uloge,*
- *uticaj razumevanja nasilja u porodici na intervencije službi za zaštitu.*

Razumevanje nasilja u porodici određuje sve intervencije koje će stručne radnice/i centra za socijalni rad učiniti u svakom konkretnom slučaju nasilja. Iako su principi, protokoli i posebne tehnike važni za efikasno delovanje sistema zaštite, oni su samo *sredstvo* koje valja (znati) koristiti u najboljoj kombinaciji.

Suštinska razlika između nasilja u porodičnom krugu i onog koje se dešava van porodice je u *odnosu* između žrtve i nasilnika. Taj odnos uvek podrazumeva zloupotrebu moći i vršenje kontrole. Zbog toga su žrtve nasilja u porodici najčešće žene, deca, stare, bolesne ili osobe sa invaliditetom – one koje zavise od drugih članova porodice. Nasilje u porodici uvek traje duže vreme i u različitim fazama menja svoje oblike, tako da svaki aktuelni incident/događaj treba tumačiti u kontekstu prethodnog nasilja, kao i onog kojim se preti, a kada žrtva pretnju doživljava kao realnu opasnost, a ne kao pojedinačni, izolovani akt. Razumevanje specifičnosti porodičnog odnosa i sagledavanje kompleksnosti porodične situacije, neophodno je za preduzimanje adekvatnih intervencija i dugoročno rešavanje problema.

KAKO SE RAZUME NASILJE U PORODICI U ODNOSU NA RODITELJSKE I RODNE ULOGE

U izveštajima sa proširenih timskih sastanaka za planiranje mera zaštite nije uvek vidljivo *ko* sve čini članove porodice i u *kakvim* su međusobnim odnosim, u trenutku kada se javljaju za pomoć centru za socijalni rad, kao i u kakvim su odnosima bili u prethodnom periodu, koji je relevantan za razumevanje problema i planiranje odgovarajućih i efektivnih mera zaštite. Izdvajaju se i prikazuju *pojedine* porodične relacije, najčešće one koje su opterećene aktuelnim nasiljem. Na njima se radi kao da ostale

nasilne ili nenasilne porodične relacije ne postoje. Takođe, nedostaju konstatacije ko je (sve) ugrožen, kao i precizni opisi načina i stepena ugroženosti. U situacijama u kojima se identifikuje zlostavljanje i/ili zanemarivanje dece od strane majke, gubi se iz vida mogućnost (ili činjenica) da je ona istovremeno mogla biti žrtva nasilja od strane drugog člana porodice, najčešće partnera – bračnog ili vanbračnog, aktuelnog ili bivšeg.

Problem nasilja u porodici posmatra se i kao *izolovan*, “*bez istorije*”, tako da je nemoguće rekonstruisati odgovornosti, ugroženosti i potrebe za zaštitom svakog pojedinačnog člana porodice. Ako je za profesionalce “vidljiv” samo jedan segment porodičnih odnosa, samo aktuelna situacija nasilja i samo jedna nasilna relacija, to ukazuje da neće biti moguće razumevanje suštine problema, ali ni planiranje efikasnih mera zaštite.

Koncept roditeljstva, opterećen je profesionalnim i ličnim predstavama o “roditeljskim ulogama i odgovornostima” i određuje stav i ponašanje stručnjaka u svakoj konkretnoj situaciji. I kada se koristi fraza *roditelji/roditeljski par*, radi se o *dve osobe – ocu i majci – uz koje se vezuju različite roditeljske uloge odgovornosti, očekivanja i “poželjna ponašanja”*. Veća odgovornost i očekivanja koje tradicionalna kultura nameće roditeljskoj ulozi majke mogu da uslove izricanje strožih mera u odnosu na njene postupke, a istovremeno da uključe znatno veću toleranciju za slična ponašanja oca.

Nekoliko primera *ilustruju*:

- *kako se predstavlja porodica i “roditeljski par”*,
- *isključivu odgovornost majke*,
- *razumevanje uloge oca*¹.

“*..roditelji sprovode zanemarivanje deteta*” – navodi se u izveštaju stručnih radnika. Dakle, oba roditelja, majka i otac, odgovorni su, moguće na različite načine, za zanemarivanje deteta. Ipak, iz izveštaja je vidljivo da se sve *mere zaštite i intervencije* odnose isključivo na dete i *majku*. Prema ocu, takođe odgovornom za zanemarivanje, makar i samom činjenicom da je roditelj, ne preduzimaju se mere, kako bi se njegova roditeljska uloga korigovala, menjala ili kontrolisala.

“Upućen je poziv za dolazak u centar, *ali se otac nije odazvao*. Umesto njega došla je njegova sadašnja supruga i izvestila o *negativnom stavu oca u pogledu daljeg angažovanja vezano za maloletno dete*. Od strane stručnih radnika ponovljen je poziv za dolazak u centar *u vreme kada to njemu odgovara*”. Ako je moguće da roditelj “bira da li hoće ili neće” da se angažuje u odgajanju deteta, pitanje je ko ima “privilegiju” ovog izbora – otac ili majka? U planiranim merama zaštite u ovom slučaju nalazimo da je “dogovoreno da se *insistira kod majke i deteta* na uspostavljanju kontakta sa ocem, kako bi dete ostvarilo kontakt sa ocem i kako bi (otac) bio informisan o detetu”. Iako je očigledno neprihvatanje obaveza od strane oca, *pritisak* se vrši na majku, ali nije jasno zašto?

“Dete odbija povratak u porodicu roditelja zbog očevoeg nasilnog ponašanja i *majčine česte odsutnosti iz porodice, koju pravda radnim obavezama*” – obrazloženje ponašanja ove 15-ogodišnjakinje kao da govori da je nasilje od strane oca gotovo podrazumevajuće za stručnjakinje/ke, dok je stvarna odgovornost za devojčicin odlazak iz kuće na majci, koja ne ume da se nosi sa problemom i koja ga izbegava.

“Utvrđena je *disfunkcionalnost porodice...* Potvrđena je sumnja da je nasilno ponašanje maloletnika posledica *emocionalnog zlostavljanja od strane majke*, kao i *majčino propuštanje* da ga na ranijem uzrastu uključi u odgovarajući tretman”. Iz izveštaja nije vidljivo o kojoj vrsti disfunkcionalnosti porodice je reč, a izostaje i informacija o ocu, njegovoj ulozi i odgovornosti za odgajanje.

Ako uloge i odgovornosti roditelja nisu *individualizovane*, nije moguće odrediti i proceniti adekvatnost intervencija u odnosu na roditelje, pojedinačno, kao i u odnosu na decu? Posmatranje roditelja kao *para* onemogućava jasan uvid o tome *ko koga ugrožava i na koji način*, a time i planiranje odgovarajućih mera zaštite. Ali, i kada se roditelji posmatraju kao *par*, očigledno su očekivanja od majki veća, a procena njene odgovornost za učinjeno ili neučinjeno je stroža. S druge strane, postoji i očigledno nerazume-

1. Sva podvlačenja u citatima pripadaju autorki teksta.

vanje nekompetentnog roditeljstva koje nastaje kao posledica dugotrajnog trpljenja nasilja. Zaustavljanje nasilja u partnerskoj relaciji i jačanje roditelja-žrtve, može da popravi roditeljsku podobnost.

KAKO RAZUMEVANJE NASILJA U PORODICI UTIČE NA INTERVENCIJE SLUŽBI ZAŠTITE

Nekoliko primera ilustruju:

- uključivanje i vrste intervencija službi zaštite,
- nivo konkretnosti i specifičnosti mera zaštite.

Planiranje odgovarajućih mera zaštite i intervencija u odnosu na sve članove porodice obuhvata razumevanje: *Ko koga ugrožava? Koliko je situacija opasna? Kome je (sve) potrebna zaštita?* Da bi intervencije bile svrsishodne i kompletne važno je uključiti predstavnike različitih službi, posebno onih čije je prisustvo *neophodno*, imajući u vidu situaciju i nadležnosti službe. Važno je da u okviru plana zaštite oni imaju *adekvatna zaduženja*. Iz izveštaja sa nekih sastanaka vidljivo je:

- prisustvo predstavnika institucija, npr. policije, ali nema podataka o njihovom konkretnom zaduženju u okviru plana zaštite, iako bi se to očekivalo u odnosu na opis slučaja nasilja;
- pozvani su samo predstavnici institucije/a koje mogu da pruže podršku jednom članu porodice, npr. predstavnici škole u vezi sa potrebama deteta, iako je jasno da na taj način neće biti moguće zaustaviti nasilje;
- intervencije koje su planirane/preduzimate od strane predstavnika pojedinih institucija nisu adekvatne situaciji:
  - policija interveniše prijavom za remećenje javnog reda i mira za situacije u kojima može da se podnese krivična prijava,
  - stručni radnici centra za socijalni rad usmeno upozoravaju nasilnika za delo koje nosi krivičnu odgovornost,
  - i posle izrečene "sudske mere obaveznog lečenja i čuvanja u psihijatrijskoj ustanovi" za teške telesne povrede koje je sin naneo majci, po izlasku iz bolnice nastavlja sa vršenjem nasilja, uz "česte intervencije policije, ali i dalje pod merom obaveznog lečenja u *otvorenoj zaštiti*".

Kada se radi o planiranim merama zaštite u situacijama nasilja, planovi moraju biti *konkretni i specifični* u odnosu na potrebe članova porodice, sa preciznim vremenskim rokom i definisanim načinima praćenja efekata. Formulacije planiranih mera kao što su: "*rad sa porodicom*", "*savetodavni rad*", "*podrška...*", ne daju precizno određenje:

- šta i na koji način će biti preduzimano u odnosu na svakog člana porodice,
- u kakvoj vezi su mere sa porodičnim i širim životnim kontekstom,
- koje prateće mere je neophodno preduzeti i od strane kojih institucija, da bi savetodavne mere i podrška imali efekte.

Preispitivanje *svrsishodnosti* mera podrazumeva i odgovore na pitanja:

- da li planirane mere doprinose zaustavljanju nasilja i postizanju bezbednosti za žrtvu,
- da li su (jedino) savetodavni rad i podrška adekvatne mere zaštite od nasilja u porodici u odnosu na aktuelnu ugroženost žrtve,
- kojim merama se najefikasnije postižu planirani efekti promene ponašanja – žrtve i nasilnika.

U situacijama u kojima su planirane mere zaštite:

- uglavnom savetodavni rad i podrška,
- i to najčešće u odnosu na direktne i indirektne žrtve nasilja,
- najčešće bez uključivanja intervencija od strane predstavnika drugih institucija sistema,
- najčešće bez plana akcije prema nasilniku,
- ne može se govoriti o svrsishodnom, konkretnom, specifičnom planu zaštite čiju je realizaciju moguće pratiti, a aktivnosti menjati shodno planiranim efektima zaštite.

Intervencije – razlike u odnosu na članove porodice

Podrška i osnaživanje *žrtve nasilja* je važna i kontinuirana intervencija. Ako nije praćena zaustavljanjem nasilja i drugim merama zaštite u odnosu na članove porodice, uključujući počinioca, ona nije dovoljna i neće dovesti do pozitivnih rezultata, posebno kada se radi o teškom i dugotrajnom trpljenju nasilja, kao u sledećim primerima:

“Pružanje *podrške* žrtvi i *savetodavni rad* sa njom” – neadekvatna je intervencija za ženu koja trpi teško nasilje od strane sina, ako nasilje nije zaustavljeno;

“*Oснаžiti žrtvu i motivisati je* da izađe iz nasilja; uključivanje na tretman kod neuropsihijatra; pružanje finansijske pomoći u vidu jednokratne novčane pomoći u cilju pokretanja postupka za razvod; *zlostavljaču predočiti* zakonske posledice” – neadekvatna je intervencija u odnosu na zlostavljača, kao i za ženu koja trpi višegodišnje nasilje, posebno uz komentar stručnih radnica/ka da je ona “*ubeđena* da treba da podnosi nasilje, depresivna i *bez spremnosti* da samostalno razreši svoju nemoć”;

“*Praćenje* apstinencije supruga, kao i partnerske relacije supružnika” – u periodu do okončanja postupka za razvod, u situaciji koju prati višegodišnje nasilje od strane supruga, takođe može biti nedovoljna mera zaštite.

Intervencije u odnosu na *počinioca nasilja* ukazuju na neadekvatnost, jer ne obezbeđuju zaštitu žrtve koja bi odgovarala procenjenoj ugroženosti i ne utvrđuju jasnu i isključivu odgovornost nasilnika. Ako je sastav stručnog tima nekompletan i u odnosu na problem neadekvatan, sprovođenje planiranih mera biće dovedeno u pitanje. Dok se ne zaustavi nasilje, mere koje uključuju porodično savetovanje i terapiju, terapiju partnera, mirenje i posredovanje prilikom razvoda, terapije koje nisu specifične za tretman nasilnika, ili dogovore i sporazume o viđanju dece, koji mogu da ugroze nenasilnog roditelja, nisu odgovarajuće. Nekoliko ilustracija loših postupaka:

“*Pokušaj* rada sa nasilnikom, bar u smislu pružanja *materijalne* podrške radi ublažavanja ekonomskog nasilja” – mera u odnosu na sina koji je nasilan prema majci, nezaposlen, pod sumnjom da koristi narkotike, u krivičnom procesu po drugom delu i sa sudskom merom obaveznog lečenja, pošto je majci naneo teške telesne povrede;

“*razmotriti mogućnost povratka* dece u školu; savetodavni rad sa roditeljima i decom i upućivanje u Institut za mentalno zdravlje” – plan mera zaštite u odnosu na decu koja “... odrasli su i žive u porodici sa *poremećenim odnosima* roditelja, otac agresivan i nasilan (fizičko i psihičko), naročito prema starijem detetu; majka pokušala suicid”;

“*upućivanje* roditelja deteta u Dispanzer za mentalno zdravlje radi dodatne procene i *eventualnog* uključivanja u tretman (otac – alkoholizam)” – mere intervencije u situaciji u kojoj je otac nasilan, alkoholičar, a dete živi kod babe i dede, odbijajući da se vrati u porodicu;

“*uključiti* roditelje na tretman u Savetovalište za brak i porodicu, ili tretman u Institut za mentalno zdravlje”, istovremeno “u toku je *nadzor nad roditeljskim pravom oca*” – predložene mere u situaciji u kojoj otac fizički i psihički zlostavlja mlađeg sina koji živi sa njim, potpuno su neadekvatne.

Spremnost predstavnika škola da učestvuju na sastancima i preuzmu deo intervencija koje uključuju regulisanje potreba i obaveza dece, pokazala se značajnom. U izveštajima sa sastanaka vidljiva je *nepreciznost* u formulisanju *šta i kako* će se sprovoditi i šta su očekivane promene, izražena na sledeće načine:

“*praćenje* redovnog pohađanja škole i nastave do kraja školske godine”;

“*redovno izveštavanje* centra o svemu što je od značaja za funkcionisanje maloletnika;

“*da se nastavi* kontakt sa osnovnom školom i domom zdravlja”;

“*da se pokuša* da se maloletnik obaveže da ne ide na utakmice visokog rizika”;

Pretpostavke su da deca koja trpe nasilje imaju čitav niz potreba za specifičnim pedagoško-psihološkim i zdravstvenim intervencijama. Ako planirane mere nisu precizno definisane, teško je pratiti realizaciju plana i procenjivati efekte.

Videnje sa detetom – manipulacija nasilnog roditelja

Zahtev majke za poveravanjem deteta ili zahtev oca za regulisanjem viđenja sa maloletnim detetom, po razvodu, može se koristiti kao način na koji se produžava kontrola i manipulacija od strane nasilnog roditelja. Ako ne razumeju tehnike kontrole i moći koje nasilnik koristi prema žrtvi, predstavnici institucija mogu biti "uvučeni" u tu manipulaciju. Okrivljavanje žrtve za sprečavanje viđenja deteta sa nasilnim roditeljem, stav je koji žrtvu ostavlja u poziciji trajne zavisnosti od nasilnikovih manipulacija. Roditeljsko pravo da viđa dete i način na koji se viđanje reguliše, treba da budu stavljani u odnos sa činjenicama nasilja u partnerskoj relaciji. Nekoliko primera loših procena:

"Zlostavljač je majka koja se protivi kontaktima oca sa sinom. Otac se pojavljuje u dvostrukoj ulozi, kao zlostavljač-pasivni i žrtva". U ovom slučaju "pasivno" nasilje od strane supruga se ne uzima u razmatranje, kao ni moguće manipulacije u vezi sa viđenjem deteta. Označavanje majke kao "zlostavljača" i ignorisanje očevog ponašanja, uticaće na vrste intervencija socijalne službe, a naše je mišljenje, da će one biti nepravedne.

"Zlostavljač je majka koja je u otporu prema samostalnim kontaktima deteta i oca, nakon prekida zajednice, septembra prošle godine. Sa svoje strane otac se pojavljuje kao *nedovoljno spontan i vičan roditelj*, koji, uz bazične osobine ličnosti (nepoverenje, sumnjičavost) ne doprinosi uspostavljanju kvalitetnijeg kontakta". Različito imenovanje roditeljske neadekvatnosti, ima i različite posledice u odnosu na postupanje službe zaštite. Majčinom ponašanju, uz upotrebu termina "zlostavljač", pripisana je značajno veća odgovornost, uz istovremeni propust da se "bazične osobine ličnosti" oca dovedu u ikakvu vezu sa mogućim taktikama kontrole i manipulacije oko regulisanja viđenja sa detetom.

Kratka analiza *propusta*, u planiranju najadekvatnijih mera zaštite, uzimajući u obzir kompleksnost situacija nasilja u porodici, ukazuje da *i pored dobre volje*, prihvaćenih principa koji rukovode profesionalnu praksu, opisanih postupaka i koraka za planiranje i preduzimanje adekvatnih mera, ostaje još *dosta posla* na proceni svrsishodnosti i adekvatnosti intervencija. U tom procesu neohodno je obezbediti *učešće* profesionalaca svih relevantnih sistema, ali i:

- razjašnjavanje *dilema* koje proističu iz profesionalnih i individualnih stereotipa i predrasuda,
- stalno *praćenje i procenu efekata* preduzetih mera,
- stručne *diskusije* profesionalaca iz različitih ustanova i organizacija oko svih relevantnih pitanja procene problema, potreba i mera zaštite,
- stalno *preispitivanje i usavršavanje* postupka i intervencija u okviru jedne ustanove i između ustanova koje učestvuju u zaštiti.

Primeri *dobre prakse* potvrđuju dostižnost postavljenih standarda.